

פתיחה

בדרך כלל אדם מן השורה, ואפילו רופא, אינו נכנס למצבים בו הוא מסכן את נפשו בשביל להציל אדם אחר. בגלל חשש ההדבקות מהקורונה, נוצרו מצבים בהם אנשים מסכנים את נפשם למען אחרים, בריפוי, הבאת אוכל וכדומה. בעקבות כך השבוע נעסוק בשאלה, האם מותר לאדם לסכן את נפשו בשביל להציל אדם אחר. כמו כן נעסוק בשאלה, האם חובה לתרום דם או כליה.

מקור הדין

המקור ממנו לומדים שיש חובה להציל אדם שנמצא בצרה, מופיע בגמרא במסכת סנהדרין (עג"א). הגמרא דורשת מהפסוק 'לא תעמוד על דם רעך', שאם יהודי רואה את חברו טובע בנהר וכדומה עליו לעזור לו, ואם הוא לא עוזר הוא עובר בלאו. הגמרא ממשיכה ודורשת מהפסוק 'והשביתו לו', שבמקרה בו יש להוציא כסף כדי לשכור עוזרים עליו לעשות כך לצורך ההצלה¹, ובלשונה:

"מניין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר, או חיה גוררתו, או לסטין באין עליו שהוא חייב להצילו? תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך. והא מהכא נפקא (=ומכאן למדים)?! מהתם נפקא: אבדת גופו מניין - תלמוד לומר והשביתו לו! אם משם הוא אמינא: הני מילי - בנפשו, אבל מיטרח ומיגר אגורי (= לשכור פועלים) אולי לא, קא משמע לן (= שיש לשכור בכסף)".

אמנם, כאשר הגמרא בסנהדרין כותבת שאדם צריך להציל את חברו הטובע בנהר, היא דנה במקרה בו המציל לא מסכן את חייו. נחלקו הראשונים בשאלה, כאשר המציל ייכנס לסכנה האם גם אז מוטלת עליו החובה לנסות להציל את חברו. יש להדגיש ולציין שהדיון להלן לא עוסק בחיילי צה"ל וכדומה, שכפי שכתבו הפוסקים דינם שונה בגלל הלכות מלחמה והצלת כלל ישראל.

מחלוקת הראשונים

א. הבית יוסף (ח"מ תכו) הביא את דברי **ההגהות מיימוניות** (הל' רוצח פ"א) שבעקבות דברי הירושלמי (שנראה בהמשך) פסק, שגם במקרה בו יש חשש סכנה במעשה ההצלה, חובה על האדם לנסות להציל את חברו. מה סברתו? הבית יוסף ביאר, שמכיוון שהמציל ייכנס רק לספק סכנה אם ילך להציל את חברו, זה מצב עדיף ממצב בו לא ילך להציל ואז בוודאי חברו ימות.

כפי שהעירו הפוסקים ההגהות מיימוניות לא ציין היכן המקור לשיטתו בירושלמי, אך **הסמ"ע** (תכו, ב) ביאר שמקורו בירושלמי בתרומות (ח, ד). הגמרא מספרת שכאשר רבי אימי נתפס על ידי גנבים, סבר רבי יוחנן שאין לנסות להצילו. ריש לקיש חלק והלך להצילו, ואכן הצליח לפייס את הגנבים והציל את רבי אימי. עולה ממעשי ריש לקיש, שאדם חייב להסתכן בשביל להציל את חברו.

גם **החוות יאיר** (סי' קמו) צידד מעט בשיטה זו, בעקבות הגמרא בבא מציעא (סב ע"א) הכותבת בשם רבי עקיבא, שאם שני אנשים נתקעו במדבר ויש רק לאחד מהם מים, עליו לשתות אותם למרות שחברו ימות, כי חייו עדיפים. דייק החוות יאיר, דווקא במקרה בו וודאי שניהם ימותו אין לחלוק את בקבוק המים, אך במקרה בו שניהם יהיו בספק סכנה, עליו לחלוק את המים, ובלשונו:

"כתב בכסף משנה בפרק א' מהלכות רוצח ושמירת נפש בשם הירושלמי, שמחויב לכנס לספק נפשו להציל נפש חברו. ובש"ס שלנו בדף ס"ב נמי הכי (= גם כן) משמע, דווקא התם שאם ישנו שניהם ימותו ודאי, מה שאין כן בספק יש לומר שישתו שניהם ולא ישתה הוא לבדו וימות חברו ודאי. ואם כן מחויב לכנס לספק נפשו! אפילו בספק הצלה, וצריך עיון."

ב. **השולחן ערוך** חלק על ההגהות מיימוניות, ולא פסק את דבריו להלכה. בטעם הדבר נימק **הסמ"ע** (שם), שמכיוון **שהרי"ף**, **הרמב"ם** ו**הרא"ש** לא הביאו את דברי הירושלמי להלכה, מוכח שאין הלכה כמותו, ואין חובה על האדם להיכנס לספק סכנה בשביל להציל את חברו, וכן פסקו גם **האגרות משה** (יו"ד ב, קעד), **ערוך השולחן** (ח"מ תכו) ועוד רבים.

דחיית הראייה

כיצד יתמודדו עם מעשה ריש לקיש בירושלמי שהלך להציל את רבי אימי למרות הסכנה, וממנו כתב הסמ"ע שההגהות מיימוניות הוכיח את דבריו? הפוסקים הביאו מספר אפשרויות:

אפשרות ראשונה: כפי שהעיר הציץ אליעזר (ט, מה) אמנם ריש לקיש הלך להציל את רבי אימי, אבל הרי רבי יוחנן חלק וסבר שאין ללכת להציל אותו, כך שבפשטות לשיטתו אין להיכנס לספק סכנה בשביל להציל אדם שבוודאי ימות, ומכיוון שהגמרא ביבמות (לו ע"א) פוסקת שבכל מקום שנחלקו ריש לקיש ורבי יוחנן הלכה כדברי רבי יוחנן (חוץ משלושה מקומות) - גם פה הלכה כרבי יוחנן.

אפשרות שנייה: הפתחי תשובה (שם, ב) בשם **האגודת אזור** כתב, שמהגמרא במסכת נדה (סא ע"א) לא משמע כדברי הירושלמי (וכאשר הבבלי חולק עם הירושלמי, הלכה כדברי הבבלי). הגמרא בנדה מספרת, שכאשר יצאה שמועה על מספר אנשים שרצחו אדם, סירב רבי טרפון להחביאם. בטעם הדבר שסירב להחביאם נחלקו הראשונים:

רש"י (ד"ה מיחש) פירש, שרבי טרפון חשש שמא אכן רצחו והם רשעים, ואין לעזור לרשע. **התוספות** (ד"ה אטמרינכו) לעומת זאת הביאו את פירושו של **רב אחאי גאון**, שהסיבה שרבי טרפון סירב להחביאם הייתה, שאם יוודע למלכות שהחביא אותם יוציאו אותו להורג, ואין להיכנס לספק סכנה בשביל להציל אדם מוודאי סכנה. מוכח מביאור התוספות בסוגיה שאין חובה להיכנס לספק סכנה בשביל להציל אדם ממוות ודאי, ושלא כדברי הירושלמי.

האם מותר להסתכן

אם כן כפי שראינו, רוב הפוסקים נקטו להלכה שאין **חובה** על אדם להיכנס לספק סכנה בשביל להציל את חברו. שאלה נוספת שדנו בה הפוסקים בעקבות השאלה הקודמת היא, האם **מותר** להיכנס לספק סכנה בשביל להציל, או שמא יש בכך איסור:

¹ מכל מקום כפי שכתב **הרא"ש** (ח, ב), אם יש לאדם שהצילו כסף, עליו להחזיר למציל את הכסף שהשקיע (כגון תשלום על הזמנת האמבולנס).

א. **הרדב"ז** בתשובה (ג, תרכז) עמד על שאלה זו, וכתב בפירוש שלא זו בלבד שאין חובה להסתכן, אלא שיש בכך איסור - ספק חייו של אדם קודמים לוודאי חייו של חברו. כדבריו פסקו להלכה גם **שולחן ערוך הרב** (שכט, ח), **האליה רבה** (או"ח שכט, ח), **מנחת יצחק** (ו, קג), **ציץ אליעזר** (ט, מה) ו**הרב עובדיה** (יחזקאל דעת ג, פד).

מדוע יש בכך איסור? שולחן ערוך הרב נימק, שהלאו של לא תעמוד על דם רעך נחשב כמו כל לאו רגיל שבתורה. ממילא, כמו שחולה בספק סכנה חייב לאכול מאכל טרף ולעבור על הלאו ואסור לו להחמיר על עצמו, כך כאן, אסור לאדם להכניס את עצמו לספק סכנה, כדי לא לעבור על לאו של 'לא תעבור על דם רעך', ובלשונו של שולחן ערוך הרב:

"הרואה ספינה שיש בה ישראל המטורפת בים, וכן נהר שוטף וכן יחיד הנרדף מפני נכרי מצוה על כל אדם לחלל עליהם שבת כדי להצילם, ואפילו הוא ספק אם יציל. ומכל מקום, אם יש סכנה אין לו לסכן עצמו כדי להציל את חברו מאחר שהוא חוץ מן הסכנה, ואף שרואה במיתת חברו ואף על פי שהוא ספק וחבירו ודאי, מכל מקום הרי נאמר וחי בהם ולא שיבא לידי ספק מיתה, על ידי שיקיים מה שנאמר לא תעמוד על דם רעך."

יש להוסיף שגם לשיטתם, כפי שהעירו שולחן והמשנה ברורה לא צריך לחשוש יותר מדאי בעניין זה, ורק כאשר באמת יש ספק סכנה אין להסתכן, אבל בסתם חשש בעלמא, או ברמת סיכון נמוכה, יש לזכור שאדם אחר עומד למות.

ב. **האגרות משה** (יו"ד ב, קעד) חלק על דבריהם וסבר, שמותר להיכנס לספק סכנה כדי להציל אדם. מה טעם הדבר? הרי בדרך כלל אסור להיכנס לספק סכנה בשביל לא לעבור על לאו! הוא נימק שכאשר מדובר בהצלת נפשות - השיקולים שונים, ובשביל להציל חיי אדם מותר להיכנס לסכנה. כדבריו סברו להלכה גם **הרב הרצוג** (היכל יצחק או"ח סי' לט) ו**השערי עזרא** (חו"מ קכה).

תשובת הרדב"ז

כפי שפתחנו, אם אדם רואה את חברו בצרה עליו לעזור לו, ואם הוא לא עוזר לו יש בכך לאו של 'לא תעמוד על דם רעך'. דנו הפוסקים בשאלה, האם יש חובה לתרום דם או כליה כאשר יהודי זקוק לכך. **לרדב"ז** (ג, תרכז) הובא מעשה ביהודי, שהמלך אמר לו לבחור מה הוא מעדיף, שיקצצו את ידו או שיהרגו את חברו. הרדב"ז נשאל האם חובה על היהודי להניח למלך לקצץ את ידו משום שחיי חברו עדיפים, או שמא הוא פטור מכך.

למעשה הרדב"ז פסק (ובניגוד לרקנאטי), שאמנם אם אותו אדם רוצה ממידת חסידות לוותר על ידו בשביל להציל את חברו יש בכך מצווה, אבל אי אפשר לחייב אותו לעשות כך מעיקר הדין. בטעם הפסק הביא מספר נימוקים, כאשר אחד מהם היא שדרכי התורה דרכי נעם, והיא לא מצפה מהאדם למסור את ידו בשביל להציל את חברו, ובלשונו:

"תשובה זו מדת חסידות, אבל לדין יש תשובה שלא חייבים, כי דרכיה דרכי נועם וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא, ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו, כדי שלא ימיתו את חברו הלכך איני רואה טעם לדין זה אלא מדת חסידות, ואשרי חלקו מי שיוכל לעמוד בזה."

האם יש חובה לתרום כליה או דם

תרומת כליה: על פי תשובת הרדב"ז יש לדון כעת האם חובה לתרום כליה, אך יש קודם להבין את תפקיד הכליה. לכליות יש תפקיד חשוב בסינון הרעלים ופינויים, בשמירה על איזון המלחים בגוף, ביצירת הורמונים שמייצרים כדוריות אדומות, וכן הורמונים ששומרים על לחץ הדם, ביצירת הורמונים שגורמים לגדילה לגובה, וביצירת ויטמין D שמחזק את העצמות.

חולה כליות שנמצא במצב של אי ספיקת כליות סופנית - נמצא בסכנת חיים, ועליו לעבור טיפולי דיאליזה או השתלת כליה. למרות הדיאליזה ישנה העדפה להשתלת כליה, כי מטופלי הדיאליזה חשופים יותר לזיהומים, וכן הטיפולים החוזרים ונשנים קשים מאוד ומתישים, כך שוודאי יש בכך סכנת חיים ויש לדון על פי תשובת הרדב"ז שראינו, האם אכן חובה לתרום כליה.

מצד אחד, גם בתרומת כליה וגם בקציצת יד נחסר איבר למציל, כך שיש דמיון בין המקרים, ולכן לא תהיה חובה לתרום. **מצד שני**, כאשר מורידים לאדם יד אין תחליף לאותה היד, ולכן מסתבר שאין חובה למסור את היד. לעומת זאת אדם יכול להסתדר גם עם כליה אחת ולא ייגרם לו שום נזק, כך שיש מקום לומר שכאן כן יהיה חיוב לתרום כליה.

למעשה פסקו **הרב עובדיה** (יחזקאל דעת ג, פד) ו**הרב וואזנר** (מוריה תשס"ב), שאין חובה לתרום, מכיוון שלא מסתבר שאדם יאלץ לוותר על כליה, גם במחיר של מוות חברו. מכל מקום, בגלל שאין תורם הכליה נכנס לסכנת חיים בשביל להציל את חברו, כמובן שיש בתרומה מצווה גדולה, ובלשונו של הרב עובדיה:

"ולכן נראה שהעיקר להלכה שמותר וגם מצוה לתרום כליה אחת מכליותיו להצלת חייו של אדם מישראל השרוי בסכנה במחלת הכליות. וראויה מצוה זו להגן על התורם אלף המגן. ומכל מקום בוודאי שיש לעשות זאת רק על ידי רופאים מומחים, ושומר מצווה לא ידע דבר רע (ועיין הערה 2)."

תרומת דם: בניגוד לתרומת כליה שאין חובה לתרום, בפשטות כאשר זקוקים למנות דם, כן תהיה חובה. משום שבניגוד לתרומת כליה הפוגעת בתורם, אדם התורם דם לא חסר בכך כלום, ואכן כך פסקו להלכה **הרב וואזנר** (שבט הלוי ה, ריט), **הרב ולנדברג** (ציץ אליעזר טז, כג) **הרב שטרנבוך** (א, תתצה) ועוד רבים.

מכל מקום הם סייגו וכתבו שחובה קיימת, אך ורק כאשר יש לפנינו חולה שזקוק לדם, אבל אי אפשר לחייב כל אדם לתת דם גם כאשר אין סכנה מוחשית. לכן בתקופת הקורונה, שכאשר דמם של המחלימים יכול להועיל לחולים – נראה שיש חובה לתרום.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...

² **המנחת יצחק** (ו, קג) ו**הציץ אליעזר** (ט, מה) טענו, שמכיוון שאדם שתורם כליה מכניס את עצמו לספק סכנה, אסור לאדם לתרום כליה, וכשיטתם לעיל שאסור להיכנס לספק סכנה בשביל להציל אדם. אלא שתשובתם נכתבה לפני עשרות שנים, ובזמנינו אין בכך סיכון.

³ **מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן:** tora2338@gmail.com